

УДК 351.74(477)

Є.П. ФІЛПЕНКО, Харківський національний університет внутрішніх справ

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГАРАНТІЇ ПРАВ І СВОБОД НЕПОВНОЛІТНІХ В ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Ключові слова: гарантії, права і свободи неповнолітніх, органи внутрішніх справ

Конвенцією про права дитини проголошено, що «людство зобов'язане дати дітям усе найкраще, надійно забезпечити дитинство, що гарантує в майбутньому розвиток повноцінних громадян» [1]. Існуючий пріоритет прав та свобод людини і громадянина та специфічний правовий статус неповнолітніх сприяє формуванню головного напрямку діяльності органів виконавчої влади України, що полягає у реалізації «державної політики щодо захисту прав дітей, перш за все, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також державної соціальної політики стосовно дітей, як особливої соціально-демографічної групи суспільства, що має специфічні потреби та інтереси» [2]. В умовах розробки соціальних, правових та економічних заходів щодо задоволення потреб і запитів неповнолітніх, створення механізму захисту та охорони їх прав та свобод є нагальною потребою.

Однак, реальне забезпечення прав і свобод неповнолітніх пов'язане не тільки з їх визнанням та дотриманням в державі, але й з гарантуванням, що робить можливою безперешкодну реалізацію прав та свобод, їх захист від незаконних порушень та охорону від протиправних посягань, за допомогою спеціальних гарантій. Таким чином, встановлені державою гарантії реалізації прав і свобод неповнолітніх органами державної влади зокрема, правоохоронними органами, включаючи органи внутрішніх справ Украї-

ни, є запорукою їх реального існування.

Проблеми забезпечення прав і свобод людини та громадянина були предметом дослідження багатьох вчених-юристів, таких як В.Б. Авер'янов, О.М. Бандурка, Ю.П. Бітяк, І.Л. Бородін, А.С. Васильєв, І.П. Голосніченко, М.М. Гуренко, С.В. Ківалов, В.К. Колпаков, М.В. Корнієнко, Ю.Ф. Кравченко, С.Л. Лисенков, О.В. Негодченко, О.І. Остапенко, В.П. Петков, В.Ф. Погорілко, П.М. Рабінович, О.П. Рябченко, В.Я. Тацій, М.М. Тищенко та ряду інших. Разом із тим, механізм реалізації прав та свобод людини та громадянина органами внутрішніх справ, особливо прав та свобод неповнолітніх в їх роботах досконально не розглядався, тому потребує систематизації та подальшого вдосконалення, що і є метою статті. Новизною роботи є пропозиція щодо визначення механізму забезпечення гарантій прав і свобод неповнолітніх в діяльності органів внутрішніх справ України.

Як відомо, держава, яка закріплює права і свободи особи в законодавстві, бере на себе певні зобов'язання по створенню сприятливих умов для їх ефективного забезпечення: надавати громадянам справжні можливості для практичної реалізації ними своїх прав і свобод; охороняти права і свободи особи від можливих протиправних посягань; захищати права і свободи особи у випадку їх незаконного порушення [3], тому в законодавчо визначеній державній політиці стосовно забезпечення гарантій прав і свобод неповнолітніх регламентовано цілий ряд гарантій їх реалізації.

Так, поняття гарантій базується на основних принципах, вироблених людством: гуманізму, справедливості, законності, доцільності, рівноправності та ін. та охоплює сукупність об'єктивних і суб'єктивних чинників, спрямованих на практичну реалізацію прав і свобод, усунення можливих перешкод їх повного або належного здійснення.

В юридичній науковій літературі існують різні думки щодо визначення поняття гарантій – так, А.Ф. Нікітін визнає такі гарантії прав та свобод, як обов'язки держави захищати людину, створювати правові, соціальні

і культурні умови для реалізації прав і свобод, діяльність міжнародних і державних організацій та із захисту прав людини [4, с.76]. На думку А.Ю. Олійника, гарантії - це відповідні умови і засоби, що сприяють перетворенню в життя проголошених прав, свобод та обов'язків [5, с.156].

О.Ф. Скакун під гарантіями прав, свобод та обов'язків людини та громадянина розуміє систему соціально-економічних, політичних, юридичних умов, способів та засобів, які забезпечують їхню фактичну реалізацію, охорону та надійний захист. Коли немає гарантій, то права, свободи та обов'язків людини і громадянина приймають форму «заяв про наміри» [6, с.203], які не мають ніякої цінності ні для особистості, ні для людства. В свою чергу, А.І. Бородін пропонує визначити гарантії як систему соціально-економічних, політичних, організаційних і юридичних умов, за допомогою яких особа реалізує свої права і гарантовані законом інтереси [8, с.32-34].

Цікавою, на нашу думку, є позиція А.С. Мордовець, який вважає, що гарантії являють собою соціально-політичне та юридичне явище, яке характеризує три складові: 1) пізнавальну, яка дозволяє розкрити предметні теоретичні знання про об'єкт їх впливу, отримати практичні знання про соціальну і правову політику держави; 2) ідеологічну, використовувану політичною владою як засіб пропаганди демократичних ідей всередині країни та за її межами; 3) практичну, що визнається як інструментарій юриспруденції, передумова задоволення соціальних благ особи [7, с.275].

Таким чином, під гарантіями можна розуміти систему умов і засобів, за допомогою яких забезпечується додержання прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина. Це ж поняття можна віднести і до гарантій забезпечення прав і свобод неповнолітніх, яким завжди приділяється значна увага як в середині країни так і міжнародно-правовій практиці.

На теперішній час загально визначеними є виділення в системі гарантій двох її груп:

загальні (економічні, політичні, ідеологічні, соціальні, організаційні) і спеціальні (юридичні чи правові).

В зазначеній системі гарантій важливе місце займають юридичні гарантії, які покликані забезпечити дотримання законів та інших нормативних актів, забезпечити реалізацію неповнолітніми своїх прав та свобод, та попередити випадки їх порушення.

Так, юридичною енциклопедією України надається поняття юридичних гарантій прав і свобод людини та громадянина як правових норм та інститутів, що забезпечують можливість безперешкодного здійснення прав особи, їх охорону, а в разі протиправних посягань - захист і поновлення юридичної гарантії, встановленої Конституцією та іншими законами України [9, с.555].

На думку М.В. Вітрука, юридичні гарантії як вид спеціальних гарантій законності включають до себе: а) заходи щодо вдосконалення законодавства; б) заходи щодо виявлення порушень законності; в) заходи щодо захисту; г) заходи щодо відповідальності; д) заходи щодо нагляду та контролю за станом законності; е) заходи щодо профілактики порушень законності [10, с.532].

Сьогодні можна однозначно стверджувати, що саме органи внутрішніх справ України займають особливе місце в системі органів державної влади щодо гарантування прав і свобод неповнолітніх, що до того ж є одним із головних завдань їх діяльності на виконання Конституції України, якою гарантується державний захист прав та свобод людини і громадянина. У зв'язку з цим заслуговує на увагу ст.5 Закону «Про міліцію» від 20.12.1990 р. [11], де спеціально сформульовані вимоги про діяльність міліції щодо додержання прав громадян (відсутність упередженості, неухильне додержання закону; жодні надзвичайні обставини, а також вказівки посадових осіб не можуть розглядатися як підстава для порушення прав громадян; гуманне ставлення до особи; поважання гідності тощо).

Таким чином, міліція є тим державним органом, який безпосередньо втілює в життя

один із структурних елементів забезпечення прав та свобод людини – їх охорону. Незважаючи на те, що категорії «захист» та «охорона» є взаємопов'язаними та у більшості випадків впливають одна з іншої, на нашу думку, стосовно прав та свобод неповнолітніх доцільно розглядати саме «охорону», під якою розуміють профілактичні заходи, що здійснюються державними органами і громадськими організаціями для попередження порушень прав громадян, а також усунення різних перешкод, які заважають реалізації цих прав. Захист охоплює заходи, що застосовуються вже після правопорушення для поновлення порушеного права, однак пріоритетом діяльності ОВС України щодо прав неповнолітніх є недопущення їх порушення.

Так, стосовно неповнолітніх правоохоронні органи переважно виконують функцію їх перевиховування та функцію попередження правопорушень серед підлітків [12, с.180], але законодавством на органи внутрішніх справ України покладені й інші повноваження стосовно реалізації прав та свобод неповнолітніх. Підтримуємо позицію Н. Засць, який доречно виділяє основні напрямки діяльності органів МВС України щодо забезпечення реалізації, охорони та захисту конституційних прав, свобод і законних інтересів громадян, зокрема, неповнолітніх:

а) захист людини, її життя, здоров'я, прав, свобод та законних інтересів незалежно від віку, статі, національності, расової належності, мови та ін.;

б) недопущення у своїй діяльності незаконних обмежень і порушень прав, свобод та законних інтересів громадян;

в) безпосередня охорона задекларованих в Основному Законі прав, свобод і законних інтересів громадян;

г) забезпечення необхідних умов реалізації громадянами певних прав, свобод та законних інтересів [13, с.26–29]. Однак, необхідно додати, що виконання даних видів діяльності, виступаючи гарантіями реалізації неповнолітніми своїх прав і свобод, повинно будуватися на засадах законності, гуманізму, поваги до особи, соціальної справедливості,

взаємодії з органами місцевої влади, навчальними закладами, громадськими та учнівськими організаціями й населенням. Таким чином, будь-який напрям діяльності органів внутрішніх справ, що претендує на статус такого, що гарантує права та свободи особистості, може бути таким тільки в межах законності, поєднаної з демократією.

Гарантування прав та свобод неповнолітніх органами внутрішніх справ України реалізується виконанням ними своїх основних функцій, у той же час їх завдання з охорони прав та свобод можуть конкретизуватися у кожному окремому випадку.

Як на нас, одним із найважливіших засобів забезпечення гарантій прав та свобод неповнолітніх органами внутрішніх справ є адміністративний нагляд, сутність якого полягає в активному та систематичному спостереженні за поведінкою, діями як окремих громадян, так і різних груп людей у процесі їх спілкування; в оцінці їх дій; зіставленні відповідності поведінки особи нормам адміністративного права, аналізі та прогнозуванні такої поведінки; створенні умов для забезпечення особистих прав законослухняних людей; попередженні та припиненні правопорушень; вжитті заходів щодо виявлення осіб, які створюють перешкоди неповнолітньому у реалізації цих прав та свобод. Також ОВС мають право ставлення вимог та розпоряджень адміністративного характеру. У разі відмови, невиконання чи неналежного виконання посадовими особами чи окремою людиною вимог, розпоряджень працівників міліції щодо створення умов для правомірної реалізації прав і свобод неповнолітніх, а також їх захисту у сфері громадського порядку та безпеки, міліції надано повноваження застосовувати заходи примусу як запобіжного, так і припинювального характеру.

Таким чином, в діяльності органів внутрішніх справ можна виділити наступні методи забезпечення гарантій прав та свобод неповнолітніх, як: створення умов для реалізації громадянами їх прав; профілактика порушень прав громадян; припинення порушення прав громадян; поновлення порушених прав гро-

мадян; притягнення до юридичної відповідальності порушників прав громадян.

На нашу думку, до створення умов для реалізації неповнолітніми своїх прав та свобод відносяться, по-перше, роз'яснення неповнолітнім прав, які вони мають, способи їх реалізації та захисту, що здійснюється органами внутрішніх справ як в їх правоохоронній діяльності, так і в профілактичній роботі з неповнолітніми – наприклад, роз'яснювальні бесіди з учнями навчальних закладів, робота з родинами, виявлення неблагополучних родин з метою підтримки неповнолітніх у реалізації їх прав та свобод. По-друге, створення умов для реалізації прав неповнолітніх у самих підрозділах органів внутрішніх справ – це вироблення спеціальної методики боротьби з правопорушеннями неповнолітніх, навчання співробітників ОВС спеціфіці роботи з даною категорією осіб (не тільки КМСД, так і підрозділів КР, БНОН, ГБ, ДІМ та ін.) з метою сприяти реалізації ними прав і свобод та не допустити незаконного їх порушення самими ж працівниками міліції.

Запобіжні заходи застосовуються у випадках, коли виникає реальна загроза ймовірних протиправних дій, які посягають на права та свободи особи і можуть заподіяти їй шкоду. Такі заходи мають превентивний характер стосовно неповнолітніх, їх кінцева мета – профілактика злочинності та правопорушень; об'єктом захисту виступають права неповнолітніх як основний напрямок діяльності органів внутрішніх справ. Тому профілактична робота проявляє себе в індивідуальній роботі з кожною особою, схильною до вчинення правопорушення, роботі з батьками, вчителями, роботі за місцем мешкання неповнолітнього та ін. А запобіжні заходи злочинності серед неповнолітніх мають бути спрямовані на корегування спотвореного сімейного виховання, своєчасну та кваліфіковану реакцію на девіантну поведінку неповнолітніх, вирішення проблем їх бездоглядності та безпритульності, а також нейтралізацію впливу на підлітків злочинних елементів [14, с.11].

У тих випадках, коли запобіжні заходи не досягли мети, ОВС застосовують заходи адміністративного припинення, націлені на припинення протиправної поведінки, усунення шкідливих наслідків, створення умов для захисту особистих прав неповнолітнього. Припинення порушення та поновлення порушених прав неповнолітніх здійснюється органами внутрішніх справ як самостійно, так і у взаємодії з іншими органами і службами у справах дітей і спеціальними установами. Наприклад, це робота з виявлення родин, в яких проявляється насильство до неповнолітніх, діти не навчаються, де створені неналежні умови для її розвитку та проживання; виявлення осіб, що займаються бродяжництвом та жебракуванням, та повнолітніх осіб, які використовують неповнолітніх з метою жебракування, або експлуатують їх працю, з подальшою роботою з поновлення порушених прав та свобод неповнолітніх.

Способом захисту особистих прав неповнолітніх є також юрисдикційна діяльність міліції, яка застосовується щодо порушника їх прав і свобод. Органи внутрішніх справ реалізують юридичну відповідальність в межах своєї компетенції (наприклад, накладення адміністративного штрафу) чи здійснюють підготовку для накладення такої відповідальності іншими органами (наприклад, розслідування кримінальної справи слідчим і розгляд її в суді). Так виконується певна форма впливу на поведінку особи, виховуючи її у дусі поваги до законів, попередження вчинення повторних правопорушень проти прав неповнолітніх.

Таким чином, механізм реалізації прав та свобод людини та громадянина органами внутрішніх справ у відношенні до неповнолітніх визначається особливим правовим статусом неповнолітніх, і обумовлений конституційно та законодавчо встановленими вимогами та гарантіями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конвенції про права дитини, 1989 року : збірник міжнародних документів та норма-

тивно-правових актів України з питань соціально-правового захисту дітей. – К. : Логос, 2001. – Ч. 1. – С. 42–63.

2. Павленко Ю. О. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо органів і служб у справах неповнолітніх та спеціальних установ для неповнолітніх» : від 09.11.2006 р. / Ю. О. Павленко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc34?id=&pf3511=28607&pf35401=97184.

3. Волинка К. Г. Забезпечення прав і свобод особи в Україні: теоретичні і практичні аспекти / К. Г. Волинка // Право України. – 2000. – № 11. – С. 30–33.

4. Словарь-справочник по праву / сост. А. Ф. Никитин. – М. : Акалис, 1995. – 140 с.

5. Теорія держави і права : навч. посіб. / А. Ю. Олійник, С. Д. Гусарев, О. Л. Слісаренко. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 176 с.

6. Скакун О. Ф. Теория государства и права : учебник / О. Ф. Скакун. – Х. : Консум ; Ун-т внутр. дел, 2000. – 704 с.

7. Теория государства и права : курс лекций / под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. – М. : Юристъ, 1997. – 672 с.

8. Бородін І. Права та свободи громадян, їх

класифікація, гарантії реалізації / І. Бородін // Право України. – 2001. – № 12. – С. 32–34.

9. Юридична енциклопедія: В 6-ти т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін. – К. : Укр. Енциклопедія, 1998. – Т. 1 : А–Г. – 672 с.

10. Общая теория права : курс лекций / под общ. ред. В. К. Бабаева. – Нижний Новгород, 1993. – 544 с.

11. Закон України «Про міліцію» : від 20.12.1990 р., №565-ХІІ // ВВР УРСР. – 1991. – № 4. – Ст. 20.

12. Філіппенко Є. П. Деякі аспекти діяльності органів внутрішніх справ щодо захисту прав дитини / Є. П. Філіппенко // Порушення прав людини: торгівля людьми, гендерне насильство, сексуальна експлуатація дітей : матеріали наук. конф. курсантів і студентів вищих навчальних закладів МВС України (12 грудня 2008 р., м. Кіровоград) / за заг. ред. В. П. Петкова. – Кіровоград : КірюОІ ХНУВС, 2008. – С. 179–181.

13. Заєць Н. Місце органів внутрішніх справ у реалізації прав людини / Н. Заєць // Право України. – 1999. – № 9. – С. 26–29.

14. Литвак О. Про профілактику злочинності / О. Литвак // Право України. – 1997. – № 11. – С. 11–14.

Філіппенко Є. П. Забезпечення гарантії прав і свобод неповнолітніх в діяльності органів внутрішніх справ України / Є. П. Філіппенко // Форум права. – 2010. – № 3. – С. 434–438 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-3/10fepvcsu.pdf>

Розглянуто окремі елементи діяльності органів внутрішніх справ України з реалізації прав та свобод неповнолітніх. Особу увагу приділено питанням методів забезпечення гарантії їх прав та свобод органами внутрішніх справ.

***

Филиппенко Е.П. Обеспечение гарантий прав и свобод несовершеннолетних в деятельности органов внутренних дел

Рассмотрены отдельные элементы деятельности органов внутренних дел Украины по реализации прав и свобод несовершеннолетних. Особое внимание уделено вопросам методов обеспечения гарантий их прав и свобод органами внутренних дел.

***

Filippenko E.P. Securing the Rights and Freedoms of Juveniles in the Activities of Internal Affairs

Individual elements of activities of bodies of internal affairs of Ukraine to implementation of the rights and freedoms of minors were considered. Particular attention was paid to methods of safeguarding their rights and freedoms of the internal affairs bodies.